

„PARTICULA” -ȘI: ÎNTRE INTENSIFICARE ȘI INDEFINIRE

RODICA ZAFIU

Universitatea din București

Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

1. Preliminarii

Element ata at în finala mai multor cuvinte în româna veche, p strat definitiv în componen a lexical a unora dintre acestea, - *i* [♣¹] reprezint , din multe puncte de vedere, o necunoscut a morfologiei istorice române ti. Pentru originea i evolu ia sa s-au propus mai multe explica ii, care nu reu esc s acopere mul imea i diversitatea situa iilor atestate în texte. S-a lansat, de altfel, i ipoteza c forma enclitic - *i* ar avea de fapt origine multipl , continuând mai multe elemente cu func ie diferit .

Pentru - *i* (ca i pentru alte clitics cu comportament asem n tor, dar ac tuind o serie eterogen : -*a*, -*le*, -*i*, v. Ciompec 1980, 1985: 115-129), lingvistica româneasc a consacrat termenul *particul* (*adverbial* sau *deictic*)¹. Modul de desemnare reflect anumite ipoteze etimologice, care în cont mai mult de istoria presupus a formei decât de statutul s u actual în limb . Prin denumirea *particul* , forma - *i* este prezentat ca asem n toare *particulelor enclitice* din latin , greac sau slavon . Rolul *deictic* a fost dedus din faptul c particula s-a ata at prototipic la finala unor pronume i adverbe².

Ne propunem în cele ce urmeaz s observ m leg tura dintre dou ipostaze destul de greu de conciliat ale lui - *i*: component al *intensificatorilor* (*însu i*) i al *indefinitelor* (*cine i*); presupunem c – dac este într-adev r vorba de acela i element – explica ia prezen ei în contexte diferite const în func ia sa de *indice de coreferen ialitate*. Aceast explica ie înt re te ipoteza etimologic a provenien ei lui - *i* dintr-un intensificator sau dintr-un reflexiv, f când mai pu in probabil sursa adverbial deictic .

¹ De exemplu, Byck 1964, Ciompec 1980, 1985, GALR, I: 589 etc.; cf. Zafiu 2006. Termenul poate totu i crea confuzii, pentru c echivalentele sale (de exemplu engl. *particle*) desemneaz (în terminologia lingvistic interna ional) mai ales cuvinte invariabile, neincluse în clasele lexico-gramaticale principale, dar cu func ii gramaticale: cuvinte de nega ie, prepozi ii func ionale etc. („**particle** [...] A term used in GRAMMATICAL description to refer to an INVARIABLE ITEM with grammatical FUNCTION, especially one which does not readily fit into a standard classification of PARTS OF SPEECH”, Crystal 2008, s.v.).

² Justificarea denumirii nu a presupus dovedirea unui rol deictic propriu-zis, ci valoarea de înt rire a unui cuvânt cu utilizare deictic , de exemplu adverbe de un tip anume; rolul particulelor ar fi „sublinierea caracterului adverbial, prin înt rirea valorii deictice i a formei adverbelor” (Ciompec 1980: 85).

2. Elementul enclitic - i în secolul al XVI-lea

În unele texte din secolul al XVI-lea, se constată o frecvență mare a cuvintelor care primesc elementul final - (i). Grafia (notând o final devocalizată sau care, foarte probabil, nici nu se pronunță, Densusianu 1975: 452) apropie particula de cliticul reflexiv și o diferențiază de conjuncția și adverbul *i*¹.

Unul dintre textele cele mai complexe și mai bogate în date lingvistice, *Evanghelia cu învîtură* a lui Coresi, se individualizează net: are mult mai multe forme cu - i decât toate celelalte surse².

Primesc particula enclitică formele pronominale – pronumele personale propriu-zise, la orice persoană în formă cazual (1-4, 10), reflexivele (5, 11), posesivele (6), intensificatorii (pronumele de întărire) (7, 12), demonstrativele (8-9), relativele (10), unele nehotărâte (11) – și unele adverbe (12-13):

- (1) *tu; însuși de tine; roagă pre Dumnezeu* (Coresi, Ev. 358)³
- (2) *Însă în eleagă, fraților, pierderea și neplângem pre noi* (Coresi, Ev. 466)
- (3) *Că nimeamă nu e să iubească vecinul, ca pre elu* (Coresi, Ev. 343)
- (4) *Prorocii amu mai den nainte au grăit den duhul sfânt, iar Hristos; cuvântul lui; au grăit.* (Coresi, Ev. 394)
- (5) *Ce vru leagea să arate, cum se cade a tot omul; de pretutindinea pre sine; de tot să se; de la Dumnezeu* (Coresi, Ev. 436)
- (6) *Că de n-a să fi având lucruri bune, lumea v-ar fi iubit ca a săi* (Coresi, Ev. 526)
- (7) *Că aceale beseareci ce-să dentr-aceastea toate, însuși acesta Petru pomenea te-săc-le-au rădicat.* (Coresi, Ev. 369)
- (8) *Că nu aduse alt suflet, ce acela; ce; ieșe den trup, pre acesta; făcu de se întoarce întru ea.* (Coresi, Ev. 432)

¹ În grafia originală, - i este notat de cele mai multe ori *î*. În *Evanghelia cu învîtură* (Coresi, Ev., 1561), grafia aproape general este *î* (transliterat de editori), pe lângă care apare și *ș*, sporadic, și varianta *z* (în transliterarea, *î*: „pre elu și se osânda te”, unde originalul nu are, de fapt, pauză între *elu* și *și*). Cliticul reflexiv este scris la fel, alipit suportului său („să pleacă toată inima lor”, p. 447). Conectorul și adverbul și sunt notate, consecvent, cu *i* plenison și accent (*zîi*)

² O comparație elocventă poate fi preluată din datele oferite de Dimitrescu (1973: 121-245), prin *indicele lexical paralel al textelor din secolul al XVI-lea* (PsSch [Psaltirea Scheian] / CV [Codicele Voroneean] / Evsl-rom [Evangheliarul slavo-român] / CTetraev. [Coresi, Tetraevanghelul] / CLiturgă [Coresi, Liturghierul] / CPs [Coresi, Psaltirea] / CEv [Coresi, Evanghelia cu învîtură] / PO [Palia de la Orătie] / Lucaci [Pravila ritorului Lucaci]), la care am adăugat, în final, numărul de ocurențe din DÎR: *elu și* (*și ei*): PsSch 0 / CV 0 / Evsl-rom 0 / CTetraev. 0 / CLiturgă 7 / CPs 2 / CEv 133 / PO 0 / Lucaci 0 // DÎR 0; *însuși*: PsSch 0 / CV 0 / Evsl-rom 0 / CTetraev. 0 / CLiturgă 0 / CPs 0 / CEv 165 / PO 12 / Lucaci 2 // DÎR 2; *acela și*: PsSch 0 / CV 7 / Evsl-rom 1 / CTetraev. 0 / CLiturgă 0 / CPs 0 / CEv 22 / PO 0 / Lucaci 2 // DÎR 4; *cine și*: PsSch 3 / CV 0 / Evsl-rom 1 / CTetraev. 11 / CLiturgă 3 / CPs 2 / CEv 57 / PO 13 / Lucaci 0 // DÎR 1; *aciia și*: PsSch 0 / CV 5 / Evsl-rom 0 / CTetraev. 3 / CLiturgă 5 / CPs 0 / CEv 61 / PO 2 / Lucaci 0 // DÎR 0 iar *și*: PsSch 0 / CV 0 / Evsl-rom 0 / CTetraev. 10 / CLiturgă 0 / CPs 0 / CEv 50 / PO 17 / Lucaci 12 // DÎR 2.

³ Indicația de pagină a citatelor se referă la pagina originalului, așa cum este aceasta indicată în ediția citată.

- (9) *acesta duh iaste de împ rirea slujbelor; acestuia Domn împ rirea lucrurilor sânt; acesta Dumnezeu lucreaz cu firea întru to i de toate.* (Coresi, Ev. 350)
- (10) *A a i noi; s gr im, cine de noi : „Miluia te-m , Doamne (...)”* (Coresi, Ev. 361)
- (11) *ca când întru nemic cineva pre sine socotea te* (Coresi, Ev. 272)
- (12) *i aceasta ar tat iaste dentru însu r spunderea a Domnului, c „de veri s vezi” gr i-i, „tu vezi!” i deaca auzi, aciia v zu.* (Coresi, Ev. 495)
- (13) *E al ii iar gr iia c Ilie iaste* (Coresi, Ev. 609).

Adesea, mai multe forme cu - i enclitic apar la mic distan în text, în pozi ii sintactice diferite din grup verbal (11, 14) i chiar în acela i grup nominal (10, 15):

- (14) *ce cine ispitea te sine , de a lui pohtire e tras i pril stit* (Coresi, Ev. 128)
- (15) *ca o propaste f r fund i netrecut loru în i au s pat* (Coresi, Ev. 412).

E posibil ca textul s cuprind chiar mai multe ocuren e ale particulei enclitice - i, mascate de transcrierea interpretativ , care, în situa ii de ambiguitate (între particul i clitic reflexiv), d prioritate cliticului reflexiv de dativ (posesiv):

- (16) *C cine- va c uta ale lui p cate, iert toriu milostiv fi-va de gre alele altora; iar cine va osândi, sine i munciei vinovatu se face, s va avea i lucrure bune multe.* (Coresi, Ev. 8)

Pornind de la grafii identice (v. nota 2, pagina anterioar), prima ocuren a secvenei $\text{z\v{e}v \u0162}$ este transcris *cine-* datorit posibilit ii de interpretare ca pronume relativ urmat de clitic de dativ posesiv, raportat la obiectul direct *p cate*; nu este îns exclus lectura *cine* , care ar stabili o unitate identic celei din secven a adversativ urm toare.

De altfel, cliticul de dativ (inclusiv de dativ posesiv) apare foarte frecvent, întotdeauna în encliz i uneori în structuri de dublare (clitic adverbial i clitic adnominal, 18):

- (17) *nu vor avea t rie s - fac bucate* (Coresi, Ev. 398)
- (18) *C omului amu cu voie i iaste dela protivitoriul a- mesteca via a-* (Coresi, Ev. 411).

3. Lexicaliz ri i dispari ii

3.1. În secolele urm toare, multe dintre formele cu - i enclitic nu se mai reg sesc în texte. Altele se specializeaz i se stabilizeaz ¹; în aceast situa ie sunt: (a) *însu i* – pronumele i adjectivul de înt rire (intensificator), în a c rui paradigm într îns , la persoanele I i a II-a, alte elemente decât - i (respectiv *-mi*, *-i*, *-ne*, *-v*); (b) *acela i* – pronumele i adjectivul de identitate; (c) *sie i* – forma accentuat de dativ a pronumelui reflexiv; (d) *iar i* – adverb

¹ Un sondaj statistic asupra a trei texte din baza de date electronice a Institutului de Lingvistic ilustreaz sumar evolu ia diferit a formelor cu encliza lui - i: *elu i* : Varlaam, C. 0 / Cantemir, I.I. 0 / Eminescu, O. XII 0; *însu i* : Varlaam, C. 58 / Cantemir, I.I 0 / Eminescu, O. XII 110; *acela i* : Varlaam, C. 7 / Cantemir, I.I. 6 / Eminescu, O. XII 95; *cine i* : Varlaam C. 16 / Cantemir, I.I. 12 / Eminescu, O. XII 0; *aciia i* : Varlaam, C. 8 / Cantemir, I.I. 0 / Eminescu, O. XII 0; *iar i* : Varlaam, C. 116 / Cantemir, I.I 51 / Eminescu O., XII 35.

temporal, cu presupozitie de iterativitate; (e) *totu i* – adverb cu sens concesiv și conector discursiv.

Așa cum a observat Manoliu Manea 1994, 2002, româna și-a format un intensificator și un pronume de identitate pornind de la baze pronominale diferite (pronumele *însu* și *acela*), dar având în comun encliticul *-i*. Forma *sie i* este preferat în limba actuală (față de variantele *sie* sau *ie*). *Iar i* și *totu i* s-au specializat pentru anumite valori selectate dintre cele, foarte numeroase, ale bazelor *iar* (adverb și conjuncție coordonatoare) și *tot* (adverb concesiv, aspectual, focalizator etc.).

3.2. Pentru a stabili în ce stadiu se aflau formele de acest tip în secolul al XVI-lea, este important de verificat dacă ele apar în variație liberă cu formele *f r - i* sau dacă sunt într-un anumit număr specializate și cu apariția restrânsă la un anumit set de contexte.

Forme de tipul celor cuprinse în exemplele (1-13) au, în textul lui Coresi, și ocurerile *f r* particula enclitică :

- (19) *Eu, de tîne, trebuiesc sîm botez* (Coresi, Ev. 569)
- (20) *însu dulcele și nezlobivul Dumnezeu leage pus-au noao -au învî at pre noi* (Coresi, Ev. 41)
- (21) *În eleaser n rod mult den iudei c aciia iaste, și viner, nu derept Isus numai, ce ca și Lazar s vaz, ce elu-l învisease den moarte* (Coresi, Ev. 107)
- (22) *nu în eleaser ucenicii lui mainte* (Coresi, Ev. 108)
- (23) *C izb vire dat-au Hristos pre sine pentru noi* (Coresi, Ev. 123)
- (24) *chem Isus doispr zeace ucenici ai și i* (Coresi, Ev. 533)
- (25) *și îns întru tine fi-vor zdrobite valurile tale* (Coresi, Ev. 295)
- (26) *gr ia te-se acela ce face socotire în l untrul omului* (Coresi, Ev. 541)
- (27) *și pre adev r amu fu om, adevéritul acesta Dumnezeu* (Coresi, Ev. 583)
- (28) *are a întreba Domnul și dereptul judec toriu, cine cum au lucrat* (Coresi, Ev. 604)
- (29) *Iar de va sparge cineva casa lu Dumnezeu, sparge-l-va pre el Dumnezeu* (Coresi, Ev. 608)
- (30) *și io iaste comoara voastr, aciia va fi și inema voastr* (Coresi, Ev. 38)
- (31) *și iar gr ia te: „Omul de om p zeă te mânia, și de la Dumnezeu caut vindecare”* (Coresi, Ev. 42).

În ceea ce privește formele *însu i*, *acela i*, *iar i* (selectate din perspectiva rezultatelor lexicalizate ale evoluției lor viitoare), eventuala lor specializare e mai curând incipientă: *însu i* presupune valoarea (etimologică) de intensificator a lui *îns(u)*¹; v. exemplele (7) și (32), comparate cu (25) și (33), dar este mult mai frecvent și apare într-o mai mare varietate de contexte:

- (32) *ce îns suflet ce-au ie it den tine chemu-l cu a mea dumnezeiasc t rîe* (Coresi, Ev. 386)
- (33) *cum și însu Hristos cu lucrul și cu cuvântul vindeca carei mergea c tr-însul* (Coresi, Ev. 534)
- (34) *fiindu în locul s u însu cu sine* (1593, DÎR-XVI)

¹ Semnificativ este și faptul că *îns* (considerat uneori simplu pronume personal) are încă valoarea de intensificator („pronom de înt rîre”).

Acela i poate fi substituit (în exemplul 8) cu *acela*, p strându-se func ia anaforic ; în exemplele în care relativa este reluat prin demonstrativ (35-36), este i mai vizibil echivalen a celor dou forme, dar se poate în elelege i viitoarea specializare a formei *acela i* pentru valoarea de pronume care dezambiguizez i emfatizeaz identitatea:

(35) *C ce vas amu v m da noi lu Dumnezeu, într-acela va b ga bun tatea sa.* (Coresi, Ev. 351-352)

(36) *cui n-ai sem nat bun plecare, de la acela strângi bun plecare.* (Coresi, Ev. 354)

Într-o faz mai avansat de specializare apar unele pronume nehot râte i unele adverbe. Dacă *cine* este înc relativ, în mai multe situa ii, contextele sale de utilizare sunt deja specifice (v. infra, 6). Adverbul *aciia i* are o semnifica ie („posterioritate imediat ”)¹ care îl diferen iaz de sensurie locale i chiar temporale ale lui *aciia. Iar (i)* (exemplul 13) e doar adverb temporal, în vreme ce *iar* apare mult mai rar ca adverb (exemplul 31), dar extrem de frecvent în ipostaza de conector frastic i transfrastic.

4. Ipoteze etimologice

4.1. S-au propus mai multe explica ii pentru originea particulei - *i*; aceasta ar proveni din lat. SIBI (pronume reflexiv), din lat. IPSE (pronume intensificator) sau din lat. SIC (adverb deictic). Ipotezelor principale li se adaug variante care plaseaz mai târziu momentul form rii particulei – derivând-o direct din rom. *i*, sau care presupun convergen a formal i func ional a mai multor surse din cele deja men ionate.

Discutând indefinite precum *fie cine, oare icine, ori icine, cineva i*, Lombard (1938-1939: 206-207) consider c - *i* provine din pronumele reflexiv în dativ (din lat. SIBI). S-ar fi pornit de la construc iile cu verb c tre cele adnominale, dup care s-ar fi extins i la pronume (*însu i, care i* etc.). Solu ia etimologic este preferat i de Al. Rosetti (care vorbe te de „compuse cu reflexivul - *i*”, Rosetti 1978: 556), i de Manoliu Manea (2002).

Într-o comunicare, Byck 1964 a prezentat teoria dublei evolu ii a lat. IPSE: în forma accentuat , acesta ar fi devenit *ipsu* > *îns*, iar în forma neaccentuat (**issi*) s-ar fi redus la **si* > - *i*. Pentru Byck, *însu i* (care ar lua locul lui *îns*, devenit din pronume de înt rire un simplu pronume personal) ar avea în compunere cele dou rezultate ale evolu iei. Particula enclitic - *i* (din componen a formelor *însu i, elu i, sie i, miei i, cine i, ori icât, fie cine, întâia i, acolo i, cumu i, totu i* etc.) ar p stra sensul original al lui IPSE. Nu se explic rolul s u în nehot râte; pentru adverbe, se invoc valoarea ‘chiar’ (într-adev r, focalizatorul poate proveni de la un intensificator).

Explica ia prin lat. SIC, propus de Philippide (Dimitrescu 1978: 280) sau Cihac este preluat par ial de DELR, pentru *acela i*. Varianta care are în vedere o faz ulterioar (originea particulei în rom. *i* – copulativ, aditiv, focal) este preferat de DELR pentru *a a i* i de Dinic 2012 pentru nehot râte.

În fine, p rerile divergente au fost par ial conciliate prin faptul c s-a presupus convergen a unor elemente provenind din mai multe surse (Ciompec 1985: 122). Dimitrescu (1978: 267, 272, 280) selecteaz explica ia prin IPSE pentru - *i* din formele reflexive *sie i, sine i*, dar SIBI pentru *însu i* i probabil i pentru nehot râte.

¹ În DA: „înt rirea lui *acia*, îns în în elesul temporal «îndat »” (s.v.). Numeroase exemple de adverbe cu valori apropiate *atunce i, îndat i* etc. la Ciompec 1985: 122-124.

4.2. Problema strict a originii se asociază cu aceea a frecvenței ei. Uzul intens în textul de care ne ocupăm, confruntat cu absența sau frecvența redusă din alte texte și mai ales din documentele originale din secolul al XVI-lea conduc către concluzia existenței unui model cult, livresc¹, preluat prin traducere și devenit la un moment dat manieră proprie. Dat fiind sursa textului coresiian și a multor alte traduceri și prelucrări din epocă, modelul nu ar fi fost furnizat direct de latină – în care există tiparul de coreferență și intensificare prin particula enclitică, v. lat. -MET (EGOMET, EGOMET IPSE, Ernout, Meillet 2001: 400) –, ci de slavonă și greacă.

5. Reflexiv și intensificator

Utilizarea pronumelor personale care au elementul enclitic -i nu pare a fi aleatorie în secolului al XVI-lea. În *Evanghelia cu învățur*, forma *mine* este slab reprezentată (2 ocurențe, față de 226 ale formei *mine*); diferența de utilizare față de *mine* este evidentă: *mine* (37-39) este folosit pentru non-coreferențialitatea cu subiectul, în vreme ce *mine* (39), enunț repetat în două puncte ale textului) are valoare reflexivă, indicând coreferențialitatea cu subiectul:

- (37) *Nu zice tu că „în ce chip fu el că-tră mine, a a voiu fi și eu că-tră el”* (Coresi, Ev. 43)
 (38) *tu pururea ești cu mine și toate ale mele, ale tale sânt* (Coresi, Ev. 12)
 (39) *Nimea nu va lua sufletul meu de la mine, ce eu pune-l-voiu de mine*. (Coresi, Ev. 86, 308)

Același lucru se observă la perechea *tine* (40) / *tine* (41, 42), la care se adaugă și posibilitatea secvenței reflexive emfatică *tine însuși* (43):

- (40) *„Proslăvește-te fiul tău, că și fiul tău și proslăvește-tine”* (Coresi, Ev. 201)
 (41) *tu însuși de tine roagă pre Dumnezeu* (Coresi, Ev. 358)
 (42) *„Tu ce grăiești de tine, că-ai de chis ochii tăi?”* (Coresi, Ev. 186)
 (43) *și acum proslăvește-te-mă tu, părinte, la tine însuși, cu slava ce am la tine, mai de nainte* (Coresi, Ev. 197).

Comportamentul de reflexiv poate evolua ușor către acela de intensificator (mai ales la persoanele I și a II-a, la care coreferențialitatea se stabilește deictic). Din două modele inițiale de marcarea coreferențialității – *tine* și vs. *însuși* – va rezista doar al doilea, component al reflexivului emfatic sau intensificator (valori care existau deja în secolul al XVI-lea):

- (44) *„Să iubești vecinul tău ca însuși tine!”* (Coresi, Ev. 373)
 (45) *și acum proslăvește-te-mă tu, părinte, la tine însuși* (Coresi, Ev. 197)
 (46) *Deci tu însuși nu ascultă rugăciunea ta, ome, iar Dumnezeu tu veriștii o auz* (Coresi, Ev. 362).

¹ Acesta este cunoscut în cazul *Evangheliei cu învățur*, în bună parte tradusă (v. Gheorghiu, Mare : 240-244): a fost identificată atât sursa primară – *Omiliile* lui Ioan Caleca, text grecesc din secolul al XIV-lea (Grecu 1939), cât și intermediarul slav: *Cazania* tipărit de Ivan Feodorov la Zabludov, în 1569 (Rădulescu 1959). În absența unor studii traductologice de detaliu asupra textului, nu putem preciza influența unor particularități morfosintactice ale textelor-sursă asupra textului publicat de Coresi.

Legătura dintre reflexive și intensificatori este bine cunoscută și studiată¹.

6. Component al indefinitelor

Prezența unui element reflexiv în componența indefinitelor nu este previzibilă tipologic (conform tiparelor descrise de Haspelmath 1997), dar poate proveni din structuri impersonale ale verbelor cu semantica „alegerii libere” și a posibilității².

Nu această pară să fie fost totuși calea prin care *-i* a intrat în componența unor indefinite; vom schița, în continuare, câteva particularități de construcție ale pronumelui *cine* *i*. Acesta nu are peste tot valoarea indefinită „fiecare”, rămânând un *relativ specific pentru contexte coreferențiale*³.

Tipurile de construcții cele mai frecvente sunt cele care asociază relativul unui reflexiv coreferențial: (a) *cine – sine* (*cine – sine* ; *cine – el*; *cine – elu* // *cui – sine* etc.) și (b) *cine al s u* (*cine al lui / al lui* ; *cui al s u* etc.).

- (47) *Ce, cine_i va face sine_i vas diavolului, tot de el biruit va fi* (p. 103)
- (48) *Derept aceea și ne răstignim cine_i pre sine_i, fraților, de lucrurile lumiei trec toare* (Coresi, Ev. 68)
- (49) *Tot, amu, cine_i va smeri sine_i, în lă-se-va, iar cine_i se va în lă, de sine pleca-se-va!* (Coresi, Ev. 96)
- (50) *Derept aceea și ne răstignim cine_i pre sine_i, fraților, de lucrurile lumiei trec toare.* (Coresi, Ev. 68)
- (51) *cu cât mai vărtos noi, oamenii, ce sântem în cuvântul și în chipul lui Dumnezeu cinstiți, datori sântem a ne curși cine_i și sinea_i* (Coresi, Ev. 144-145)
- (52) *Toți amu atunci, cine_i de nevoia lui_i, va sta, de alii nu se va putea grijii* (Coresi, Ev. 29)
- (53) *Că voi în viața și acicelor cine_i a lui_i sarcin poartă, și cine ce va semăna, aceea va secera, și cine_i al s u; răspuns va sădea înaintea lui Dumnezeu, de toate lucrurile ce va fi lucrat* (Coresi, Ev. 120)
- (54) *Aceasta și în eleageme și ne gătim, că vine, și tuși, viitoriul, și vine și nu va pesti, și are a plăti noaptea tuturor, cui_i după lucrul lui_i* (Coresi, Ev. 114).

În exemplele de mai sus, *-i* funcționează ca un indice reflexiv, când pronumele relativ este coreferențial cu un alt pronume din contextul propozițional imediat. Din acest tip de contexte se va dezvolta valoarea de pronume indefinit distributiv, printr-un proces care cere o examinare atentă, separat.

8. Concluzii

În ciuda aparentei eterogenității de valori și situații în care sunt implicate cuvintele care primesc encliza lui *-i*, în secolul al XVI-lea par să existe elemente comune, provenind din valoarea reflexivă cliticului: ca indice de coreferențialitate, acesta evoluează fie către rolul de

¹ V. König, Siemund, 2000, König 2001, König, Ekkehard, 2001, König, Gast, 2002b, Gast, Siemund 2006; v. și traseele de gramaticalizare specifice, în Heine, Kuteva 2002.

² Așa explică Lombard 1938 prezența lui *-i* < SIBI în componența unor pronume nehotărâte.

³ În DA, o explicație interesantă de acest tip se dă nu pentru *cine* *i*, ci pentru *care* *i*, glosat „care însuși”, „care iarăși sau tot”, „și el însuși”, „și tot el” (s.v.).

intensificator, fie (în construcții relative) ca un component al indefinitelor distributive. Pierderea posibilităților de atașare a lui *-i* la finalul cuvintelor, în limba actuală, și pierderea multor compuse cu *-i* ar putea ilustra o scădere a sensibilității față de coreferențialitate și reflexivitate.

SURSE

- Cantemir, I.I. – Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, I, ed. P. Panaitescu, I. Verde, Editura pentru Literatură, București, 1965.
- Coresi, Ev. – Diaconul Coresi, *Carte cu învățură* (1581) [*Evanghelie cu învățură*], ed. de Sextil Pușcariu, Al. Procopovici, vol. I, Textul, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1914.
- DÎR – *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, ed. Al. Mareș et al., București, Editura Academiei R.S.R., 1979.
- Eminescu, O. XII – M. Eminescu, *Opere, XII, Publicistică, 1 ianuarie – 31 decembrie 1881*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Al. Oprea, București, Editura Academiei R.S.R., 1985.
- Varlaam, C. – Varlaam, mitropolitul Moldovei, Cazania (1643). [Ediție îngrijită de J. Byck]. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.

BIBLIOGRAFIE

- Byck, Jacques, 1964, „Le pronom IPSE dans la langue roumaine”. *Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane* (S.R.L.R.), 1, p. 27-29.
- Ciompec, Georgeta, 1980, „Observații asupra particulelor adverbiale din limba română”, *Limba română*, XXIX, nr. 2, p. 85-95.
- Ciompec, Georgeta, 1985, *Morfosintaxa adverbului românesc: sincronie și diacronie*, București, Editura științifică și Enciclopedică.
- Crystal, David, 2008, *A dictionary of linguistics and phonetics*, sixth ed., Malden – Oxford, Blackwell Publishing.
- DA – Academia Română, *Dictionarul limbii române, A–B, C, D–De, F–I, J–Lojnic*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, Tipografia Ziarului „Universul”, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1913-1949.
- DELR – *Dictionarul etimologic al limbii române*, vol. I, A-B, coord. Marius Sala, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Densușianu, Ovid, 1975, *Opere, II, Histoire de la langue roumaine*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, Minerva.
- Dimitrescu, Florica, 1973, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, Editura didactică și pedagogică.
- Dimitrescu, Florica (coord.), 1978: *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, lexic*, București, Editura didactică și pedagogică.
- Dinic, Andreea-Mirela, 2012, *Pronumele și adverbele nehotărâte în limba română*, teză de doctorat, Universitatea din București.
- Gast, Volker & Peter Siemund, 2006: „Rethinking the relationship between SELF-intensifiers and reflexives”, *Linguistics*, 44, 2, p. 343-381.
- GALR, *Gramatica limbii române*, Valeria Gușu Romalo (ed.), București, Editura Academiei Române, 2008.
- Gheșe, Ion, Alexandru Mareș, 1985, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura științifică și enciclopedică.
- Greco, Vasile, 1939, *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățură a diaconului Coresi din 1581*, București, Imprimeria Națională.
- Haspelmath, Martin, 1997, *Indefinite pronouns*. Oxford, Oxford University Press.
- Heine, Bernd & Tania Kuteva, 2002: *World lexicon of grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

- König, Ekkehard, 2001: "Intensifiers and reflexive pronouns", in Haspelmath, Martin, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher & Wolfgang Raible (eds.), *Language Typology and Language Universals - Sprachtypologie und sprachliche Universalien - La Typologie des langues et les universaux linguistiques. An International Handbook - Ein internationales Handbuch - Manuel international*. Berlin & New York: de Gruyter, 1, p. 747-760.
- König, Ekkehard & Peter Siemund, 2000: „The development of complex reflexives and intensifiers in English”, *Diachronica*, XVII, nr. 1, p. 39-84.
- König, Ekkehard & Volker Gast (eds.), 2002a: *Reflexives and Intensifiers – the Use of Self-forms in English*, special Issue of *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik*, 50, 3.
- König, Ekkehard & Volker Gast, 2002b: „Reflexive pronouns and other uses of *self-forms* in English”, in König & Gast, 2002a, p. 1-14.
- Ernout, Alfred, Meillet, Alfred, 2001, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck.
- Lombard. Alf, 1938, „Une classe spéciale de termes indéfinis dans les langues romanes”, în *Studia neophilologica*, XI, 1938-1939, p. 186-209.
- Manoliu-Manea, Maria, 1993, „Pronumele de identitate, form de negare a non-identit ii”, în *Gramatic , pragmasemantic i discurs*, Bucure ti, Litera, p. 117-125.
- Manoliu-Manea, 1994, „Identity and denial: The pragmatics of 'same' and 'self'”, in *Discourse and pragmatic constraints on grammatical choices: a grammar of surprises*, Amsterdam ; New York : Elsevier.
- Manoliu, Maria, 2002, „Conventional implicature and language change: the Romanian paradigm of identity”, în *Revista da ABRALIN*, 1, nr. 1, p. 99-125.
- Mîrzea Vasile, Carmen, 2012, *Eterogenitatea adverbului românesc. Tipologie i descriere*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti (ms).
- R dulescu, Maria, 1959, *Originalul slav al Evangheliei cu înv tur a diaconului Coresi*, Bucure ti, Editura Academiei R.P.R.
- Rosetti, Al., 1978, *Istoria limbii române, ed. a doua rev zut i ad ugit* , Bucure ti, Editura tiin ific i enciclopedic .
- Zafiu, Rodica, 2006, „Particul ”, în Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române, ed. a II-a*, Bucure ti, Univers Enciclopedic, p. 421-423.

THE PARTICLE *i*: BETWEEN INTENSIFICATION AND INDEFINITENESS

(Abstract)

The goal of the paper is to examine, especially on the basis of Coresi's *Evanghelie cu înv tur* (a text from the 16th century), the features and functions of the enclitic element - *i*. Despite the apparent heterogeneity of values and instances, - *i*'s common features originate from the usage of this clitic as a co-referring element, which evolves either towards an intensifier, or (in relative constructions) as a component of distributive indefinites. The possibility of a common source becomes an argument in the ongoing etymological debate, supporting the origin of - *i* in a dative reflexive pronoun.